

'אסיפת המורים העברים בארץ-ישראל' (תרנ"ב-תרנ"ו), התפזרותה והניסיון לחדש את פעולותיה*

שלמה כרמי

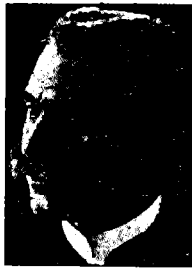
החינוך היהודי במאה הי"ט מאופיין בהיעדר תכנון והכוונה מרכזית ובחסרונו של מוקד מוסד ומארגן. עובדה זו משתקפת, בין השאר, בריבוי רשויות ובעלים,¹ באי קיומן של תכניות-לימוד מחייבות ומוסכמות על דעת הגורמים שפעלו בשדה החינוך ובהיעדרה של מערכת מסודרת להכשרת כוח-אדם ברמות ובשלבים השונים של ניהול, הוראה וחינוך. כל אחד מגורמי ההכשרה החינוכית קבע את דפוסי העבודה והפעילות של המוסד החינוכי, לפי ה'מסורת' המקומית, כפי שגיבשה, אם מכוח האינרציה, אם על-פי זיקתו האידיאולוגית ואם לפי 'אילוצים' שבתוכם פעל (לרבות נוחותו הפרטית ואישיותו). הדבר גרם מחד גיסא להחלשת מעמדו ותדמיתו של מוסד החינוך בתור גורם וסוכנות חברתית רשמית ולכרסום ביכולתו להיות מקור סמכות ולהשפיע בעיצובן ובהתחייבותן של מגמות התפתחותו של החינוך לפי יעדים מוגדרים ומתוכננים מראש; מאידך גיסא העניק לרשויות ולבעלים השונים סמכויות לא מוגבלות כמעט להכתיב בתחומי המוסדות השייכים להם את סדרי העבודה והפעילות, את תכני-הלימוד ואת שיטת-ההוראה שהעדיפו – וללא פיקוח ציבורי. 'באין יד מכוונת ומנהלת', קבע יוסף עזריהו, מחוקרי תולדות החינוך בישראל, 'היה הכל נתון בידי המקרה ללא אחדות והמשך בעבודה וללא השפעת-גומלין לא רק בין מוסד למוסד אלא לעיתים קרובות אפילו בין מורה אחד ובין חברו שבאותו מוסד'.²

דומה, שהחל מאמצע העשור השישי של המאה הי"ט (עם הקמתו של בית-הספר 'למל' בשנת 1856) הסתמנה המגמה להקים בתי-ספר ומוסדות-חינוך על בסיס מוצק ומחושב יותר ולשים לב לבניית תכניות-לימודים שהושגות על עקרונות חינוכיים ושיטות-הוראה מתקדמים יותר. מגמה זו הלכה והתחזקה ברבע האחרון של המאה הי"ט ומצאה את ביטוייה בנסיונות יזומים ומכוונים שעשו כמה מורים ומנהלים, אנשי תרשייה והעזה חינוכית, כדי להשיג ולממש יעדים בתחום הלימוד הטהור, כמו גם בתחום החברתי והלאומי-הציוני.

- * נוסח מתוקן ומעובד-מחדש של פרק מתוך חיבור מקיף יותר שככתובים, הדין בראשיתו של החינוך העברי-הלאומי החדש בארץ-ישראל; גרעין החיבור נכתב בין השנים 1971-1974, במסגרת לימודי לתואר השני, בהדרכתם של הפרופ' ישראל קולת והד"ר משה סמט מן האוניברסיטה העברית בירושלים.
- 1 כמו, למשל: 'האליאנס', 'אגודת אחים', 'חובבי ציון', ועדים מקומיים וגורמים פילאנטרופיים ופרטיים שונים (ובכלל זה גורמים ומוסדות מיסיונריים). ראה: רחל אלבוים-דרור, 'מוקדי-החלטה כמערכת החינוך העברי בארץ-ישראל', קתדרה, 23 (ניסן תשמ"ב), עמ' 120-156.
 - 2 'עזריהו', 'החינוך העברי בארץ ישראל (תולדה והערכה)', ד' קמחי (עורך), ספר היוכל של הסדרות המורים תרס"ג-תרפ"ח, ירושלים תרפ"ט, עמ' 72 [להלן: ספר היוכל, א]. מצב זה לא השתנה בהרכה גם ברבע האחרון של המאה הי"ט. עיין, למשל: אחד-העם, 'בתי ספר ביפו', השלח, ז, חוברת א-ג (שכט-ניסן תרס"א) [נרפס גם בכל כתבי אחד העם, תל-אביב-ירושלים תשכ"ה, עמ' קצו-קצח]. וכך היה גם בראשית המאה העשרים. ראה: ח"א זוטא, 'במעלה ההר', ספר היוכל, א, עמ' 15.



אריה ליב הורוביץ



דוד יודילוביץ



יהודה גרובסקי



מרדכי לובמן

אחד הגורמים שפעלו — ואולי הדומיננטי שבהם — שחיזק את המגמה להכנסת סדר, ליציקת דפוסים ולמתן צביון אחד, לבש צורה ברמות 'אסיפות המורים העברים בארץ-ישראל'. הוא הפך למנהיג ומוכיל בחינוך העברי-לאומי החדש במשך קרוב לארבע שנים 1896-1892: ביום י"ט בחשוון תרנ"ב (1892) נוסדה במושבה ראשון-לציון אגודת-מורים שפעלה מתוך בחירה ורצון חופשי עד לשנת תרנ"ו (1896).

'אסיפת המורים העברים בארץ-ישראל' בראי דיוניה ותקופתה

'אסיפת הייסוד'

בראשית העשור האחרון של המאה הי"ט פעלו בארץ-ישראל כעשרים ושלושה מורים,³ שמחויבותם האידיאולוגית נתונה היתה לרעיון הציוני, ואותו אף הגשימו הלכה למעשה. רובם לימדו בבתי-הספר שהיו פזורים במושבות החדשות (בעיקר ביהודה, בשומרון ובגליל) ומיעוטם בערים (ירושלים, יפו וצפת). שישה-עשר מתוכם נתנו ידם להקמתה של 'אסיפה',⁴ ואולם עיון מדוקדק בפרטיכול של 'כנס הייסוד' (י"ט בחשוון תרנ"ב) מלמד כי בפועל השתתפו בייסודה שישה מורים בלבד.⁵

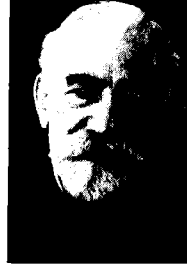
- 3 על 'סדר כניסתם למקדש החינוך', ראה: ד' יודילוביץ, 'זכרונות ראשונים', ספר היובל, א, עמ' 150-157; ובשינויי גרסה קלים אצל: א' ילין, 'הסתדרות המורים העבריים בארץ ישראל (פרקים מתוך הספר)', ד' קמחי וי"ל ריקליס (עורכים), ספר היובל של הסתדרות המורים, תרס"ג-תשי"ג, תל-אביב תשט"ז [להלן: ספר היובל, ב].
- 4 במאמרו של יודילוביץ (לעיל, הערה 3), מוזכרים חמישה-עשר מורים. ואלה שמותיהם: יצחק אפשטיין, משה אפשטיין, ישראל בלקינד, מאיר בלקינד, אריה-ליב גורדון, יהודה גור-גרובובסקי, אריה-ליב הורוביץ, משה הורוביץ, ברוך חומה, דוד יודילוביץ, דוד ילין, מרדכי לובמן, יוסף מיוחס, אליהו ספיר, ש"פ רוזן. אולם להקמתה של 'אסיפת המורים' נתנו ידם שישה-עשר מורים. שמו של יצחק כהן-כהנא (?) הושמט משום-מה מן הרשימה אף-על-פי שהוא מופיע ברשימת המשתתפים בדיוני התכנסותה השישית והשמינית של 'אסיפה'. ראה: 'ספר זכרון דברים ל"אספת המורים" בארץ ישראל', א' דרויאנוב (עורך), כתבים לתולדות חיבת-ציון וישוב ארץ-ישראל, ג, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 963-1012 [להלן: כתבים].
- 5 ואלה שמות המשתתפים: ישראל בלקינד, גרובובסקי, חומה, יודילוביץ, לובמן ורוזן. עיין: 'ספר זכרון דברים ל"אספת המורים" בארץ ישראל', אצ"מ, ארכיון דוד יודילוביץ, A.192/195/1, עמ' ב [להלן: ספר זכרון, ארכיון יודילוביץ].



אליהו ספיר



מאיר בלקינד



יצחק אפשטיין



ישראל בלקינד

שני עיקרים הונחו ביסוד הקמתה והם שכוונו את פעולתה:

- א. להכיר איש את רעהו, להתייעץ, להחליף דעה — והיה מעשה החינוך שלם.
- ב. להשריש בתוך לבות חברינו המורים את ההרגשה של גדול האחריות אשר עלינו, ועד כמה שעלינו לפקוח עין ולדעת לאן אנו הולכים ולהכיר שעלינו לתת דין וחשבון לדור הבא.⁶

נראה בכירור כי מדובר היה בקומץ מורים נבחר ו'אוואנגרדי', חדורי הכרה ואמונה עמוקה ברציפות הגורל היהודי ובנצחיותו, שהיתה להם הרגשה של שליחות היסטורית מפותחת ומגובשת. נוסף על מארג הערכים והצהרת המחויבויות האלה, פעל המניע המעשי והאינטרס הפדאגוגי והמקצועי הישיר: התארגנות לצורך חילופי-מידע, העשרת הנסיון המשותף והפקת הלקחים המתאימים.

הצורך באחידותה של הפעילות החינוכית

שאלת הצורך בתכנית-לימודים אחת ובמתן צביון דומה לפעילות החינוכית בארץ עלתה לדיון כבר ב'כנס הייסוד' מפי ראש האסיפה, מרדכי לובמן.⁷ לדרישה זו היו שותפים המשתתפים כולם. החלטתם העקרונית, שאופיה היה מינהלי, לוותה בקבלת החלטה אחרת, שמשמעותה פדאגוגית מובהקת: 'לקצוב סדר השעות והימים וגם שמות הספרים שנלמד'.⁸

באשר לתכנית-הלימודים עצמה, סבור היה ראש האסיפה שמן הראוי יהיה להכניס בה שינויים, בעקבות הלקחים שיופקו עם הנהגתה.⁹ אל תכנית-הלימודים שהציעה ה'אסיפה' היה צורך, כדעת ישראל בלקינד, לצרף חוברת מיוחדת שתכיל 'מבוא לסדר הלימודים' ובו 'יחוקו המסדרים [את התכנית] סעיפים אחדים בתור עצות למורים איך להתנהג על פי מעמד הזמן והמקום שימצאון בהם'.¹⁰

6 ראה: יודילוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' 151. והשווה: ספר זכרון, כתבים, עמ' 963-964.

7 וראה גם דבריו בתוך: 'זכרון דברי האספה הרביעית', כתבים, עמ' 981.

8 'זכרון דברי האספה השלישית', שם, עמ' 975.

9 'זכרון דברי האספה הרביעית', שם, עמ' 981.

10 שם.

חיבורם של ספרי-לימוד וייסוד הוצאה-לאור

בין חמש ההחלטות שקיבלה ה'אסיפה' עוד בוועידתה הראשונה היתה זו שקבעה 'לקבל על כל אספה ואספה ספרי חינוך לבחינות ובקורת ולחרוץ משפט עליהם, מה לקרב ומה לרחק', כשהיעד שהיה לנגד עיניהם לבש צורה של משאלת-לב: 'מי יתן כי תוסד בארץ חברה כזאת כמין "ביבלוטק נציונאל", אשר להעמים, ונאמר לה: יישר כחה'.¹¹ דומה, שהדיון ברעיון ובצורך להקים מעין 'ספרייה לאומית' בדרך כה ברורה ומגובשת עלה לראשונה בפורום של ה'אסיפה'. עד כמה דוחק היה הצורך החינוכי והלאומי בהקמת מפעל כזה אפשר ללמוד מאווירת הנכאים שליוותה דיון זה, כפי שבאה לידי ביטוי בדבריו של המזכיר דוד יודילוביץ:

ויהי בסובב דברי האספה לדבר ספרי הלימוד וכל הנאספים הביטו איש בפני רעהו, וכל אחד כמו בוש להודות בפני אחיו כי שואל הוא לנפשו: מאין אקח ספרים? איזה ספרים אציע? איס? איה מחבריהם? איה דה"י [דברי הימים] לישראל? איה דברי הימים לעמים בעברית בלשון ילדים? איה דה"י לספרות ישראל בתכונת ספרי בית הספר? חשבון בעברית? איה מדע כללית? איה מדע ארץ ישראל לילדים בעברית כמשפט המדינה היום? איה ידיעת הטבע ותולדותה? איה? סוף דבר, איה ספר התחלה פשוט לילדי מחלקת המתחילים לשיחות קצרות ושמות כל הדברים הנראים סביבם? ... כן הדבר: עניה היא ספרות הילדים. ומעט הספרים אשר החלו לצאת לאויר העולם עוד לא יספיקו לכל המחלקות ולכל ידיעותיהם.¹²

עוד באותו מעמד הלך והתגבש רוב למען קבלת החלטה לביצוע ברוח התכנית שהציע ישראל בלקינד בעניין הקמת חברה להוצאת ספרים.¹³ החלטה זו נפרטה לשני סעיפי-משנה: הראשון דיבר על פנייה אל ציבור הסופרים והמשכילים באמצעות 'קול קורא' מעל דפי העיתונות בארץ ובחוץ-לארץ, כדי 'לקבץ את כל כתבי היד אשר ביד הסופרים, חבורים ללימודי בית הספר, המוסמכים לאותו דבר והקולעים בחבוריהם אל עצם המטרה הזאת שגם אנחנו פונים אליה', כך ש'כבוד חנוך ישראל ישגי'א ויפרח ויעשה פרי וישא טוב' [ההדגשה במקור].¹⁴ הסעיף השני דן בצורך להקים 'ועד' ליד ה'אסיפה' וכן לנסח נהלים, עקרונות וקני-מידה שינחו את מלאכת האיסוף, הבדיקה והאישור של ספרי-הלימוד שתמליץ ה'אסיפה'.¹⁵

מתוך הוויכוח שהתנהל בעקבות הדיון בהצעתו של ישראל בלקינד ומתוך הדיון שנערך בתפקידי ה'ועד' ובאמות-המידה להערכת ספרי-הלימוד שעתידיים היו להציע מחברים שונים, אפשר ללמוד כמה וכמה עניינים ומאפיינים חשובים ומשמעותיים: על טיבם של השיקולים המקצועיים והציבוריים שהביאו בחשבון; על האופן שבו תפסו את תדמיתה המוסרית של ה'אסיפה' ועל אופיין של דרכי-הפעולה שנקטו. כולטים במיוחד אופיו הדימוקרטי של תהליך קבלת ההחלטות שציין את עבודתה והרגישות שגילו המשתתפים לשימוש בכספי-הציבור.

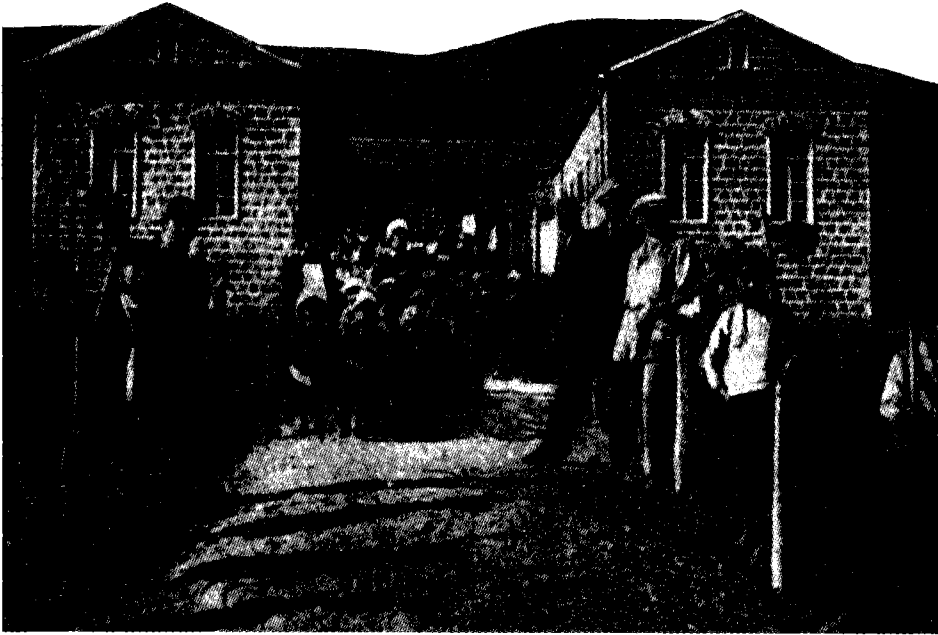
11 'זכרון דברי האספה הראשונה', שם, עמ' 966.

12 'זכרון דברי האספה הרביעית', שם, עמ' 983.

13 ראה: 'זכרון דברי האספה הרביעית', כתבים, עמ' 984.

14 'קול קורא' פורסם בתוך: המליץ, 19 (1895); בעקבותיו הגיעו עותקים של חיבורים בנושאים שונים, שבהם דנה ה'אסיפה' בהודמנויות שונות.

15 'זכרון דברי האספה הרביעית', כתבים, עמ' 985.



בית-הספר ביבנאל
ראשית המאה

למוכשר להיות מלמד דרדקי; ואולם בדבריו נשמע הד ברור למציאות ההיסטורית-החינוכית, מצב שלא הותיר בידי ה'אסיפה' אפשרויות רבות לשלוט ולפקח על כוח-האדם. ה'אסיפה' לא הסתפקה רק בטיפול 'אקדמי' ובדיונים 'תיאורטיים' בבעיות כוח-האדם. היא בתורת גוף וכל אחד מחבריה התבקשו לא פעם להתערב בבעיות שונות הקשורות בשיכון המורים במוסדות החינוך.¹⁷

הדיון בקבלה ל'אסיפה' והפולמוס סביבו

הדיון בעניין תנאי הקבלה וההצטרפות ל'אסיפה' הפך בעצם לדיון כדימוי המורה הרצוי מבחינה לאומית ולכירורג מאפייניו וחובותיו המקצועיים והפדגוגיים, ודומה ש'גלישה' זו היתה בלתי-נמנעת. מניתוח הפרטיכולים עולה שהקו המרכזי ותחום ההתנהגות שבו גילתה ה'אסיפה' יחס לא-מתפשר, היה השימוש בלשון העברית — הן כדיבור הן ככתב — והקנייתה בדרך או במסגרת חינוכית כלשהי, אם פורמאלית וממוסדת ואם בבית. לאמיתו של דבר, ה'אסיפה' הרחיבה, הכלילה והחילה את העיקרון הזה על כל תחומי החיים והמשא-ומתן החברתי והיומיומי.¹⁸

התייחסות מפורשת לנושא זה, אך שנויה במחלוקת ומרחיקת-לכת מבחינת מרחב התמרון והפרשנות, אפשר למצוא בדיון שערכה ה'אסיפה' ב'ז' בניסן תרנ"ב. באותו מעמד טען דוד יודילוביץ כי מן הראוי שה'אסיפה' תאפשר אף את הצטרפותם של 'מורים מארץ ישראל גם ללשונות שאינן עבריות אם אך יוכלו להביא לנו תועלת ואם מחשבות לבם תתאמנה עם דעתנו ומטרתנו'.¹⁹ הצעה זו עוררה מיד ויכוח נוקב. בעיקר לא היתה מקובלת על יהודה גור-גרזובסקי, ששלל את אפשרות הצטרפותם ל'אסיפה' של מורים ששפת-ההוראה שלהם לא היתה עברית.

170

17 ראה, למשל, המשא-ומתן שהתנהל בעניין זה בין ה'אסיפה' למנהל מקוה-ישראל: ספר זכרון, ארכיון יודילוביץ, עמ' לט-מ.

18 להתייחסות הראשונה לשאלה זו ב'אסיפה' ראה: 'זכרון דברי האספה הראשונה', כתבים, עמ' 966.

19 'זכרון דברי האספה החמישית', כתבים, עמ' 988.

מניתוח דבריו משתמע כי הוא ראה במצב זה התכחשות למטרות היסוד של ה'אסיפה' ומכשול בדרך להגשמת יעודיה הלאומיים.²⁰

דומה, שמכאן ועד תום הדיון בנושא זה הלכו הרוחות והתלהטו. מול המגמה להקשחה ולהחמרה בתנאי הקבלה וההצטרפות בכלל, והשימוש בלשון העברית כשפת ההוראה והחינוך בפרט, הלכה והתחזקה המגמה להגמשה. דרך זו השתקפה בנוסחת הפשרה שהציעו לובמן ורוזן, היא הצליחה לגשר על הפערים שהסתמנו בין הצעותיהם של המסתייגים והשוללים לבין הצעותיהם של המחייבים והמצדדים. וזה לשונה:

... אם נראה כי פעולותיו [של המורה בלשונות זרות, זולת העברית, המבקש להציע את מועמדותו כחור חבר ב'אסיפה'] בדרכי חייו מתאימות עם מטרותנו, למשל: עובד הוא למען תחיית שפת עבר, מחבר איזה ספר למטרה הזאת, משתדל הוא להחיות את הלשון בין מרבית בני ביתו, זה יוכיח על לאומיותו ועל היותו ראוי להמנות בין מחיי לשון עברית [כלומר, להימנות עם חברי ה'אסיפה'].²¹

מקורה של הרגישות האידיאולוגית שהפגינו המשתתפים בדיון זה היה נעוץ בכך שהשלטת הלשון העברית ותחייתה נתפסו בין חברי ה'אסיפה' כחור תוכנו ויעודו העיקרי של בית-הספר כאותה תקופה ואחד מסימני-ההיכר הבולטים שלו. מתפסה זו נגזרו התנאי המוקדם והמאפיין החשוב ביותר של המורה שביקש להצטרף ל'אסיפה'. מאידך גיסא, עמדה קשוחה מדי בנושא זה עלולה היתה לפורר את ה'אסיפה' מכפנים או, למצער, לצמצם את מספר חבריה הפוטנציאליים עד למינימום כזה שהיה גורם להחלשתה ולאובדן השפעתה לחלוטין.

על אף נסיונותיה ומאמציה של ה'אסיפה' להציג עמדה אחידה ומלוכדת בסוגייה זו, מעיד תוכנה של החלטת הסיכום על התלבטות והתחבטות פנימית; שכן בסופו של דבר לא ציינה אלא שכל בקשה תידון לגופה: 'וכך נגמרו הויכוחים, ויחליטו כי אם תבוא לפני האספה הצעה על דבר איזה מורה לא-בעברית, אזי יתבוננו, ועפ"י [ועל פי] רוב דעות יחליטו אם לקבלה או לא'.²²

מאמצי ה'אסיפה' להפעיל סמכות

כבר נרמזו לעיל כמה מן הגורמים הסיבתיים והנסיבתיים, שהיקשו — ולעתים אף הכשילו — את ה'אסיפה' במאבקה להיות מקור-סמכות ובמאמציה לשוות להחלטותיה תוקף מחייב, אם בתחום ה'מקצועי' ואם בתחום הפדאגוגי והאידיאולוגי, לפחות בין ציבור המורים הלאומיים; כלומר, אותם מורים שמזוהים היו עם ה'אסיפה' מבחינה אידיאולוגית וקיבלו את דרכה החינוכית — ואלה היו למעשה רוב רובו של ציבור המורים שלימדו בבתי-הספר כמושבות החדשות שהוקמו סמוך לאותה תקופה.

בפריטיכולים של דיוני ה'אסיפה' הובאו תיאורים של כמה נסיונות להטיל מרות והוויכוחים שהיו כרוכים בהם. הציר הראשון שעליו סבב המאבק והמבחן העיקרי של התמודדות על ההגמוניה היה בתחום מערכת-היחסים שבין 'אסיפת המורים' ל'בית-ההורים'. במרכז המאבק השני עמדה התחרות על השליטה בתחום מערכת-היחסים שבין ה'אסיפה' וציבור המורים.



דוד יודילוביץ עם כיתות ג'
ה' של בית-הספר לבנות
בראשון-לציון, תרנ"א
(1891)

כך, למשל, באחד הדיונים שהוקדשו לצורך במתן צביון אחיד לבית-הספר העברי-הלאומי החדש, עמד יהודה גור-גרוזובסקי על החשיבות והמשמעות של הצורך בהנהגת תכנית-לימודים מחייבת והאיץ בחבריו לאכוף אותה ללא דיחוי.²³

נושא היחסים שבין ה'אסיפה' לבית-ההורים' צץ ועלה בהקשרים שונים ברוב הדיונים. גם בשעה שהקדישו דבריהם לבירור מטרותיה של הוראת דברי-הימים ולסכנות והסיכונים שכרוכים היו בקביעת דרכי-ההוראה ותכני-המקצוע 'התגנבה' הבעייתיות הקשורה במערכת יחסים זו. דוגמה המצביעה על התוכן והכיוון שבהם ביטוי נחישות דעתה של ה'אסיפה' להיות מקור של סמכות-על ומלמדת על המגמה והמידה שבה החלטיות זו ביקשה להתממש, אפשר למצוא בדברים שהשמיע לובמן בדיון שנערך בשאלת הצורך בהנהגת תכנית-לימודים ('פרשת הלימודים'). אין לנו כל חפץ וצורך בדעות ובהסכמות האבות, ועלינו לכונן את בית הספר העברי כי יהיה מוכשר לתעודתו; אנחנו בתור אנשים מנוסים בענייני החינוך ותרבות הילדים בכלל, ובתור אוהבי עמם וחובבי הלשון וחפצים בתחיתה ומוקירים תורתנו ודתנו הקדושה, הגנו קובעים הלכות בסדרי הלימודים אשר אנחנו מכוונים היום, ואם ימצאון בני אדם אשר הענין זר להם ויערערו על סדורנו אלו, לא נוכל לשים לב אליהם ולשיחותיהם, לא מהם ולא מהמונם...²⁴

קיצורו של דבר, הנסיונות והמאמצים שהשקיעה ה'אסיפה' בביצור מעמדה המקצועי והציבורי, לא הניבו את הפירות המקווים, לבטח לא במידה ובהיקף שאליהם נשאה עיניה. היעדרם של 'עורף' וגיבוי ציבורי, חוסר תמיכה מצד 'ממסד' כלשהו, פיצול-כוחות בגלל השתייכותם של המורים לרשויות ולבעלים שונים — כל אחד מן הגורמים והמכשולים האלה וכולם ביחד תרמו תרומה

23 זכרון דברי האספה השלישית, שם, עמ' 975.

24 זכרון דברי האספה הרביעית, שם, עמ' 980. השווה גם: ש"ח ולקומיץ, 'הרצאה על אודות בתי הספר במושבות אחינו בארץ-ישראל': י"ל ריקליס, המורה: לזכר ש"ח ולקומיץ ז"ל, תל-אביב תשי"ט, עמ' 178; הארכיון לחינוך יהודי בישראל ובגולה על-שם אביעזר ילין מיסודה של הסתדרות המורים, אוניברסיטת תל-אביב, מיכל 9.1/1. (I/מ/501).

חברת המורים
הארץ
אשר ישראל

המשלוח ליוני מלואו לקוח יד תאריך 26/6/26

ודעו להפריד האופן בהואונו.

קבלת המענק ממשל יד תאריך, ואשרה להטעם זק, בקבלתו, א
למשל המעלות ללואונו.

(א) אכן כאלו "אוספת המורים" אלנו משה הספיק לכתוב הדברים האלה?

(...)

" ש אחר המעמות היות חולק שמוע המעלות הפדלה אל כמות
הדואר המעט, פדלה בהאולה... הלאו דואר, (המשלוח) כמות חלק..."

א לאו להחמס, כמחמס הדברים אל האוספת בדואר היותה חזק, פשו ההאולה?

תלמה. אחרים מעד המעלות אל אוספת המורים (פשו ק"פ) כלוק אוספת

אזלמן דוד, או אוגוסט.

אחר מעד, בדואר אל האוספה הלווא, (פשו הדואר) הלאו

1895 או דהחלה 1896

היו כמותם פחותה הלאו, אכן חזק דוד פשו, הלאו לכתוב כן לכתוב
לכתוב המעלות

קטע מתוך מכתבו של ידילוביץ לדוריאנוב משנת תרפ"ו, בו הוא מסביר לו את פשר 'התפרדות החבילה'

מצטברת ושליית וכרסמו ביכולתה לפעול בתור מסגרת-גג סמכותית ומחייבת בתחום החינוך בארץ-ישראל.

הרקע להתפורותה של 'האסיפה' והניסיון לחדש את פעילותה

באשר למועד התכנסותה הראשון של 'האסיפה' (י"ט בחשוון תרנ"ב)²⁵ אין חילוקי-דעות, ואילו ביחס למועד התפורותה יש גרסות שונות. מעיון בשרידי פרטיכולים של 'האסיפה' מתברר

25 ראה: האור, 5 (כ"ה בחשוון תרנ"ב).

שהתאריך האחרון של התכנסותה היה י"ז בטבת תרנ"ו.²⁶ כלומר, היא התקיימה כחמש שנים. בסך-הכול נערכו שנים-עשר כנסים שאופיים היה רשמי ובהם נוהל פרטיכול מפורט. נוסף על כך, כפי שלימים העיד מי שהיה 'מזכיר האסיפה', נערכו בהזדמנויות שונות פגישות ושיחות שלא כ'מליאת האסיפה'. לשיבות אלה באו כמה מחברי האסיפה והשתתפו בהן לעתים גם גורמי-חוץ שונים. לפי שלא השתיירו פרטיכולים מסודרים, קשה לדעת מה היו הנושאים שנדונו בפגישות אלה, אך סביר להניח שבחלקם לא חרגו ממה שהועלה לדיון במהלך התכנסויותיה.

הסיבות להתפזרות האסיפה

על הרקע, הסיבות והגורמים שהביאו להתפזרותה של האסיפה יש גרסות שונות, אך דומות ביסודן. רובן ככולן אינן פרי ניתוח היסטורי מעמיק, אלא מעין סקירה תיאורית של נסיבות ועניינים שונים, שהיסוד האישי – ולעתים המגמתי – ניכר בהן. דומה, שאחד ההסברים המעניינים והמפורטים להתפזרותה נמצא במכתב-עדותו של דוד יודילוביץ, 'מזכיר האסיפה', אל אלתר דרויאנוב, שנשלח לפי בקשתו של האחרון. ההסבר משלב כמה גורמים, חלקם ישירים וראשוניים וחלקם עקיפים, נסיבתיים ומשניים כחשיבותם:

ידידי הנכבד האדון דרויאנוב,

קיבלתי מכתבך מתמול י"ג תמוז ואמהר להשיב לך, כבקשתך, על שתי השאלות ששאלתני: (א) אם בטלו 'אספות המורים' שלנו מפאת הסכסוכים שבזכרון הדברים האחרון?

תשובה: כלל וכלל לא זו הסבה – ולוא רק מפאת הסכסוכים ומקנאי קנאת ד' צבאות שקמו אז בישראל בצורות חברים, מורים כמונו, אריה ליב גורדון²⁷ וזאב יעבץ²⁸ ואתם עמם פינס,²⁹ נפתלי הירץ,³⁰ חבצלת,³¹ טפליצקי³² וכו' וכו', כי אז היו האספות, אדרבה ואדרבה, מתחזקות וחוגרות אומץ ושא-רוח, וכודאי היו מוכתרות בנצחון, כנהוג בכל

26 תאריך זה זהה למה שציין יודילוביץ: ספר ראשון לציון התרמ"ב-התש"א (1882-1941), ראשון-לציון 1941. המועדים האחרים שציין חוקרים ורושמי-זכרונות שונים אינם נכונים או אינם מדויקים, אם מחמת שיבוש ב'תרגום' שיטת קביעת התאריך כפי שנהוגה היתה אז (ספירה למניין ה'חורבן') ואם בשל סיבה אחרת.

27 באותה תקופה שימש מורה בבית-הספר שבפתח-תקווה. על עמדתו בשאלת הנהגת הלשון העברית והסתייגותו מיכולתה לשמש בתור שפת-ההוראה עיין: 'ספר זכרון דברים ל"אספת המורים" בארץ ישראל', כתבים, עמ' 976, 978, 1005, ועוד. הפרשה נדונה בפירוט בספרי שבכתובים.

28 שימש זמן-מה מורה בבית-הספר בזכרון-יעקב. חיבר כמה ספרים והידוע שבהם: ספר תולדות ישראל בארבעה-עשר חלקים. ניסה כוחו גם בחיבור כמה ספרים העוסקים בתחום החינוך וההוראה וכיניהם: טל ילדות; מוריה; דברי הימים לעם בני ישראל. ספרים אלה כללו דברים וביטויים מסוימים שעוררו את קצפם וחמתם של אחרים מחברי האספה, שראו בהם משום נסיון התנשאות, ובעקיפין שימשו 'עילה' לסכסוך שפרץ בין חברי האסיפה לאריה-ליב גורדון; יש כותבי זכרונות שסברו בטעות שמשום כך התפקה האסיפה.

29 הכוונה לפינס לאחר ששינה את עמדתו ויחסו לבן-יהודה ומתח ביקורת נוקבת על בתי-הספר החדשים שביפו. ראה, למשל: מכתבו אל סלוצקי מתרנ"ה, ארכיון יודילוביץ, A192, תיק 313.

30 ר' נפתלי הירץ הלוי שימש בתור רבה של יפו. גם הוא היה בין המותחים ביקורת על בתי-הספר החדשים ביפו. לאפיוזודה מעניינת הקשורה בפרשה זו, ראה: א' לויץ-אפשטיין, זכרונותי, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 312.

31 גם בעל ה'חבצלת', פרומקין, שינה יחסו ועמדתו כלפי המפעלים של ה'יישוב החדש' והלכייה-רוח שאפיינו אותם, בדומה לפינס.

32 הכוונה לרב יצחק טפליצקי מרוסיה, שהיה לסמל הקנאות הדתית.

מפעל רוחני כשקמים עליו מערערים ומתנגדים, ממריצה ההתנגדות את הבר-פלוגתא להוסיף און ועצמה לכח-קיומו.

אבל פה באו החיים עצמם, והרסו את הכנין, וקצת גם עוד לא הוכשר דרא [הדור]: חומת 'הצבי' שהיה אז מבצר התחיה, נפרצה בעת ההיא כששמו את בן-יהודה בבית הכלא.³³ אלה שהיו רוח החיה ב'האספות' התמסרו להצלחת העמדה שלנו, ולשחרור את בן-יהודה, וזה כמובן הסיח את דעתנו, והפריע את הסדר הרגיל לזמן מה.³⁴ החבר הטוב אריה ליב גורדון כמובן נפסל פסול גמור גם אצל קווקי-אל [?] וגם אצלנו; וכנהוג תמיד בהוי נשמתין דאזלון 'קרח מכאן וקרח מכאן'. המורה ש.פ. רוזן נתאכר, ונהיה בשנה ההיא לקולוניסט ויעזב את ההוראה. ראש המורים מרדכי-לובמן נפטר בשנה ההיא, בלא עיתו.

והמורה הישיש מאיר בלקינד נאסף אל עמו גם הוא, באותו זמן, מועט אח"כ [אחר-כך]. והמורה ברוך חומה עזב את ההוראה ונסע ללונדון.

והמורה אליהו ספיר יצא את ההוראה גם הוא (היה מורה ערבי).³⁵ ככל גליל ושמרון היו אך זוג מורים: יצחק ומשה אפשטיין וגם הורכיץ מזכ"י [מזכרון-יעקב] אשר עם כל רצונם הטוב, לא באו אף פעם לאספה. מחוסר אמצעי 'התקשרות' (לפני 32 שנה) וסוד ה'תקציבים' וסגולתם עוד לא נתגלה בעולם כימים הקדמונים ההם. מורי ירושלים, היו בכלל שנים שהבינו אותנו, דוד ילין ויוסף מיוחס, אבל התיחסו

הגורם הישיר – או העילה, שפן הרקע עמוק הרבה יותר ומורכב – למעצרו של בן-יהודה קשור ב'פרשת המלשינות', שנולדה והתפתחה בעקבות מאמר בשם 'מצוות צריכות כוונה' שפורסם בעיתונו של בן-יהודה, 'הצבי', (גליון ט"ו בכסלו בערב חג החנוכה תרנ"ד). במאמר זה, שכתב חותנו, שני"ה יונאס, הופיע הביטוי המליצי 'לאסוף חיל וללכת קדימה', שתורגם לערבית במלים 'לאסוף צבא וללכת מזרחה'. כתוצאה מייחוס כוונה מסולפת למליצה תמימה זו הושם בן-יהודה במעצר ונידון לשנת מאסר. חותנו לא הושם במעצר משום שהיה נתין רוסי ומכוח הקפיטולאציה מחוסן היה מפני מעשי שרירות של השלטון העות'מאני. בעקבות שתדלנות והתערבות של גורמים שונים, ובכלל זה עזרה משפטית שנתן לו הבארון, שוחרר בן-יהודה כעבור זמן קצר, לאחר שזוכה בבית-הדין לערעורים, שמקום-מושבו היה כביירות. על 'פרשת המלשינות' והשתלשלותה ועל הסערה הציבורית שהתחוללה כתוצאה ממעצרו של בן-יהודה והדין המשפטי שנערך בעקבותיו, ראה: "קניאל (עורך), אליעזר בן-יהודה בבית האסורים, ירושלים תשמ"ד. וכן עיין: "אפל, ראשית התחיה, עמ' 443-454, תל-אביב תרצ"ו. בהחלטת בית-המשפט נאמר, בין השאר: 'המאמר "מצוות צריכות כוונה" כולל דרישה מהעם היהודי ללכת בדרכי אותם האנשים שהיו סיבה לקביעת החג [חנוכה] אצלם וקריאה לפעילות חשאית מתוך כוונה להסית ולעורר את הלבבות באופן אשר יביא להפר ולערער את הסדר ואת שלום הציבור. ובאשר לא השיגה ההסתה את מטרתה, כפי שנראה מה"מחאה הגלויה" שפירסמו ראשי הדת [הרבנים] היהודים באמרם "וכאשר הדברים הנוראים...", החלטנו פה אחד כי חטא הנתבעים [בן-יהודה וחותנו] ייקבע לפי סעיף י"ב מתקנות הדפוס והחלק האחרון מסעיף 58 [המקל את חטא ההסתה אם לא גרמה להפרת סדר של ממש] מספר דיני העונשין ובהתאם לכך גורנו לאסור את הנתבעים שנה אחת ולבטל את העתון הנוכח בטול גמור'. ראה בשינויי סגנון ונוסח קלים אצל אפל, שם, עמ' 447-448.

דוגמה להתעניינות ולגילוי של דאגה כנה לגורלו של בן-יהודה, שמצאו את ביטויים בחליפת מכתבים עניפה שנוהלה גם בקרב חברי הא'סיפה', ראה, למשל: מכתבו של אריה-ליב הורוביץ (מעקרון) מיום ה' בטבת תתכ"ה, אצ"מ, A192, A195/5. לאור מרחק הזמן הגדול שבין מועד ההתרחשות לבין המועד שבו נכתב המכתב אל דרויאנוב, התחלפו כנראה היוצרות אצל יודילוביץ; שכן המאמצים שהשקיעו חלק מחברי הא'סיפה' (ויודילוביץ בראשם), למען שחרורו של בן-יהודה מן המאסר היו, לכל היותר, אחת העילות לפסק-הזמן שחל בפעילותה של הא'סיפה' (בתרנ"ד) ואין לזקוף אותם במניין הסיבות ל'התפרדות החבילה' (בתרנ"ו), כלשונו של דרויאנוב במכתבו אל יודילוביץ (אצ"מ, A192/313).

אליהו ספיר היה אז מורה בבית-הספר שבפתח-תקווה. בגלל ידיעתו את השפה הערבית על בוריה התמקד בחחילת דרכו בהוראת הלשון הערבית. פרסם ספרים ומאמרים שונים.



ל'האספות' באדישות. אם מפני שמנהלי בתי־ספריהם היו אפרים כהן...³⁶ או בכלל מפני שבין כך לשון ההוראה [בבית־הספר] ההוא, היתה שפה נכריה;³⁷ ובודאי 'הא בהא חליא'. נשארנו איפוא רק יהודה גרוזובסקי, אריה ליב הורביץ, ישראל בלקינד, ודוד עבדך ואיך יתאספו ל'אספות המורים' ארבע שבלים בודדות?

והסוף הלא ידוע לך, ידידי:

את דוד יודילוביץ עבדך שטף שוק המסחר, עד עצם היום הזה.

את יהודה גרוזובסקי, הבנקאות גרפתו, עד עצם היום הזה.

את אריה ליב הורביץ לקחו המות במבחר ימיו. גוע בעוני ובחסר כל ואת גורל בית־הספר של ישראל בלקינד כיפו, ודאי לא שכחת. ובתור שכר לפעולתו ולחלוצניו, גם בתור נשיא הביל"ויים, וגם בתור אחד מהמורים העברים הראשונים, הרי הוא נע ונע בעולם התועה, וכמעט מוחרם ומנודה, ומי יודע איפה תנוחנה סוף סוף עצמותיו, אם בארצות קולומבוס או באדמת ישראל.

והרי לך הסך הכל, של תקופת האבן הלז, אשר עליה נבנתה תקופתנו הנוכחית, ושעליה קונן אליהו ספיר לפני מותו, במכתבו אלי מן: ...

כל אחד מהמורים היום חושב שממנו מתחילה הפרשה של בריאת העולם העברי, פרשה 'בראשית'... הוא הוא; והראשונים במתים חלקם...

הרי בארתי לך כמדומני הכל, ואם חסר עוד דבר מה,³⁸ הריני לשרתך בכל לבב

שלך

דוד יודילוביץ³⁹

תהא עדות זו מקיפה ומפורטת ככל שתהא, ברור שלפנינו סקירה של גורמי הרקע החלקיים, כפי שהצטיירו ברוחו של מי שהיה עד־ראייה להתרחשותם ולהשתלשלותם של המאורעות ושותף פעיל בעיצובה של המציאות שאותה ניתת. מטבע הדברים טבועים דברים אלה בחותם אישי. תכונות ומאפיינים אלה עצמם מעניקים לעדות זו אותנטיות וחיוניות רבה, אלא שבכך אין כדי לענות על השאלה שמעלה המחקר ההיסטורי: מדוע ירדה ה'אספה' מעל בימת ההיסטוריה החינוכית, שעה ששבע שנים לאחר־מכן קמה ונוסדה 'אגודת מורים' אחרת, שהתמידה בקיומה עד עצם היום הזה? כלומר, אין היא מתייחסת כמעט לתהליכים, למגמות ולדינאמיקה ההיסטורית־החברתית ה'אובייקטיבית' שעמדו מאחורי סופה של ה'אסיפה'; למעט הזכרה קצרה: 'אבל פה באו החיים

36 מי שלימים עמד בראש מוסדות חברת 'עזרה' בארץ־ישראל והחל את דרכו קודם־לכן, ב־1887, בתור מורה ראשי בבית־הספר שליד בית־היתומים בירושלים, אחד מ'גלגוליו' המאוחרים של בית־הספר למל. ראה על כך, למשל: 'פרס, אלה תולדות בית הספר להאציל לכית למל בירושלים, ירושלים תרצ"ו.

37 דומה שקל הרבה יותר להסביר את היעדרותם של ילין ומיוחס מכינוסי ה'אסיפה' על רקע היחסים המתוחים, ולעתים המעורערים, ששררו בין מנהיגי 'היישוב הישן' (ובראשם אנשי ירושלים) לבין כמה מראשי המושבות החדשות, ובעיקר ה'מתקדמים' שבהם, שהתחילו לגלות סימני עצמאות ולהתחרות בראשונים על ההגמוניה ביישוב היהודי בארץ־ישראל, ומאוחר יותר — בעיקר בתחום החינוך.

38 על ניתוח חלק מגורמי־הרקע להתפוררות ה'אסיפה' ובירור כמה מהתהליכים והמגמות שמונחים היו ביסוד התופעה, אני עומד בספרי שבכתובים.

39 כאן הובא כל סעיף א' של המכתב, מיום 26 ביוני 1926; אצ"מ, ארכיון יודילוביץ, A.192, פריט 195/6. ציטוט מקוטע מן המכתב הובא — בהשמטות ובשינויים לשוניים מסוימים — בתוך: כתבים, עמ' 1011-1012, הערה

עצמם, והרסו את הבנין וקצת גם עוד לא הוכשר דרא' — וכך נמצא את קצהו של החוט האטיולוגי.

עדות זו מאלפת משלוש בחינות אחרות: (א) מבחינת החשיפה והסקירה של גורמים — אמנם חלקיים באופיים ובמהותם — רבים מאוד; (ב) מבחינת הצורה המיוחדת שבה שולבו וצורפו גורמים אלה לכדי תמונה שלימה אחת, כך שהובלט המשקל המצטבר שיצרו והומחש התהליך שבו כמות עשויה להפוך גם לאיכות; (ג) היא מאירה וממצה את חלקו ותרומתו של הגורם החשוב ביותר — מיד אחרי תור הגורמים המרכיבים את ההווה והמציאות האובייקטיבית — המונח ביסוד הצלחתו או כשלונו של כל מפעל שיש לו משקל מבחינה היסטורית, כלומר את המניע האנושי. יחד עם זאת, חסרה הוצאת המסקנה ההיסטורית מכל העובדות החשובות האלה עצמן. אמת שלא היו תקציבים; נכון הוא שטפלו על בן-יהודה 'עלילת המלשינות' וסיבכוהו בפרשת בגידה במלכות; דוד ילין ויוסף מיוחס אמנם לא באו לדיוני האסיפה; וברי שכמה חברים באסיפת המורים נשרו בתקופה זו או אחרת. ואולם חשוב לקבוע ש'התפרדות החבילה' היתה תוצאה לא-נמנעת של יתרון הגורמים המפרידים והמפלגים מבית ומחוץ (מבחינה אידיאולוגית, חברתית-תרבותית ומוסדית-ארגונית), שפעלו הן בתוך האסיפה, הן ביישוב, והן בקרב אותם חוגים כחוץ-לארץ שקשורים היו במפעל ההתיישבות בארץ-ישראל.

הניסיון לחידוש פעולתה של האסיפה

נסיונות להקמתה של האסיפה מחדש אינם נזכרים כלל בספרות המחקר. והנה מתוך עיון בחומר ארכיוני מתברר שהיה לפחות נסיון אחד לחדש את פעילותה ולהקימה על בסיס שונה במקצת. גם דוד יודילוביץ לא הזכיר עובדה זו, אף-על-פי שמתברר כי ידע על כך והיה בין הראשונים שהוכנסו בסוד העניינים, וגם לא אלה שתיארו בפירוט את תולדות-חיו והמפעלים שהקימו הוא ומרדכי לובמן, ראש האסיפה.⁴⁰

הנסיון הראשון — ואולי האחרון — נעשה בתרנ"ז (1897), וככל הנראה לא עלה יפה, כפי שאפשר להסיק מהיעדרן של תוצאות ממשיות. זאת, אם בגלל ה'אדישות' שגילה יודילוביץ, שאליו פנו בתור מזכיר האסיפה לשעבר, כשמקורה של אדישות זו נעוץ היה אולי באכזבתו הגדולה מהתפרקות האסיפה; אם בגלל חוסר רצונו לתמוך ביוזמה שהושתתה על הרכב אנושי. עקרונות פדאגוגיים ושיטות-עבודה שלא נראו לו; ואם בגלל החשש שבכך עלולה היתה להישמט מידיו השליטה על הנעשה במסגרת החדשה. ייתכן שעילה אחרת היתה לרתיעה ולחוסר העניין שגילה יודילוביץ לעצם הרעיון: ידיעתו כי בין הנמנים עם היוזמים (ואולי הרוח החיה שבהם) היה מי שתרם לא מעט להתפזרות האסיפה.⁴¹ מכל מקום, תרומתו השלילית של כל גורם כזה ומשקלם המצטבר של כל הגורמים יחד יצרו מצב שסיכל כל אפשרות לממש את הרעיון. יש אפוא יסוד להשערה שיודילוביץ הגיע למסקנה שגם אם אפשר היה לחדש את פעילותה של האסיפה קלושים היו סיכוייה להאריך ימים.

40 עיי, למשל, מרדכי לובמן האיש ופעלו: ילקוט מזכרונותיו, מכתביו ומאמריו, תל-אביב תשכ"ח.

41 הכוונה לאריה-ליב גורדון. על הסכסוכים שפרצו בינו לבין חברי האסיפה ועל הרקע לכך ראה לעיל, הערה 27.

על טיבו ומהותו של הנסיון והרעיון הזה ועל השתלשלותה של יוזמה זו זורעים אור שני מכתבים של יצחק כהנא⁴² שנמצאו בארכיונו הפרטי של יודילוביץ. הראשון שבהם הופנה אל יודילוביץ; ואילו השני הוא הזמנה או מכתב-חוזר, שצורף אל הראשון. וזה לשון המכתב (מכ"א באדר ב' תרנ"ז) שהופנה אל יודילוביץ:

שלום לרעי וידידי מר ד. יודילוביץ

במכתב הזה תמצא הזמנה אחת לך לבא לאספת המורים אשר תהיה ביפו ביום המגבל בהזמנה ועוד הזמנות רבות לכל המורים במושבות, אשר אסמוך על טוב לבך, שתואיל לדאג, שתבאנה כל ההזמנות האלה ליד בעליהן בהקדם האפשרי.

וכאשר יודע אני אותך, ידידי, לאחד העוסקים בהתלהבות וחריצות באספות הקדמות והרבה עמל וידיעה הקדשת להן — מוצא אני לחובה לבאר לך איך עלה על לבי לקרא לאספה בעת אשר אתה — המזכיר — נגדי.

והנה ספר ספר לי ה' גרוזובסקי שאתה והוא חפצים במאד באספה אלא שאתם אינם חפצים — אינני יודע ברור מדוע — לקרא לאספה, ונגמר שה' ספיר יזמין לאספה, אך פתאם חלטה אשתו ונגמר שאני וה' י. בלקינד — לפי דעתו — לצאת להזמין את המורים לאספה ואשאר אנכי לבדי ואחרי התייעצנו נגמר שאני אקרא את חברינו לאספה וזאת עשיתי.

בטוחני בכך שלא תחשבני לגא ומתנשא ובתקותי שתיטיב לשלח את ההזמנות לתעודתן בהקדם האפשרי.

הנני ידיוך י. כהנא

ההזמנה נשלחו כלן בסגנון אחד ובסגנון אשר גם המתנגד לא ימצא להתרגז [?] להם הנ"ל

לרחכות שלחתי עתה ישר לשם⁴³

ובהזמנה שצורפה אל המכתב נאמר:

כ"א אד"ש תרנ"ז, יפו

אדוני וחברי

בימים האחרונים לקחתי דברים עם רבים מחברנו המורים וכלם מוצאים נחיצות וצורך גמור בהתחדשות אספות המורים והסכמנו כינינו לקרא אספה ביום ה', ו' ניסן, בבי"ס הנערות ביפו.

ובחשבי שגם אתה, אדוני, אינך מתנגד לדבר גדול כזה — אתכבד להזמין לבא אל יפו ליום המגבל.

וגם תואיל נא אדוני להשיכני על שתיים אלה:

מה יש לך לשאל ולדון עליה

42 יצחק כהנא שימש באותה תקופה מורה בבית-הספר המשותף לכי"ח ול'חובבי ציון' שביפו. שמו לא הוזכר במכתב-העדות ששלח יודילוביץ אל דרויאנוב ולא הביאו במניין חברי ה'אסיפה' (במקום 16 חברי 'אסיפה' צוין המספר 15). עובדה זו עולה בקנה אחד עם השערתינו בדבר הרקע להתפוררותה של ה'אסיפה' ועם שאר המניעים שפורטו שם.

43 אצ"מ, ארכיון יודילוביץ, A.192/195/5.

ומה יש לך להציע ולדבר עליה
ותודיעני נא את הדברים האלה תומ"י [תכף ומיד] בקבלך את ההזמנה הזאת, למען אוכל
להביא את שאלותיך והצעותיך בסדר היום.

ברגשי כבוד ורעות

י. כהנא⁴⁴

דומה כי אפשר להצביע על שתי מסקנות בעקבות שני מכתבים אלה: האחת 'אישית' וישירה; והשנייה — עקיפה ומשתמעת, שערכה אובייקטיבי-היסטורי. (א) מעמדו של יודילוביץ בתור מזכיר האסיפה לשעבר היה עדיין איתן. עובדה זו הביאו בחשבון כהנא וחבריו ליחזמה החדשה. הם חשבו שאם יצליחו לגייסו ולרתום אותו לרעיון, ירבו סיכויי יוזמתם להתממש: (ב) ה'אסיפה' מילאה צורך חשוב וחיוני, הן מבחינה חברתית ובין-אישית הן בתחום המקצועי-הארגוני והפדגוגי-אידיאי, והתמדתה במשך קרוב לחמש שנים לא היתה פרי שגיונות פרטיים של שניים-שלושה חברים (לובמן, יודילוביץ וגרוזובסקי).⁴⁵ צרכים עמוקים ואמיתיים אלה פיעמו עדיין בקרבם של חברי ה'אסיפה' והמשיכו להפעיל ולכוון את עבודתם.

* * *

כשבים לסכם את מפעלה של 'אסיפת המורים' ולהעריך את התפקיד ההיסטורי שמילאה בבניין החינוך העברי-הלאומי החדש בארץ-ישראל, חשוב להימנע מכמה טעויות ומשגים רווחים ולהיזהר מכמה ממשלות האורכות לפתחם של דרכי המחקר וכלי הניתוח ההיסטוריים. בראש-וראשונה אין לשכוח באיזה הקשר חברתי-תרבותי, מדיני-פוליטי וטכנולוגי (אמצעי-תקשורת, קשרי-תחבורה ואמצעי-תובלה) פעלה. מעיון בפרטיכולים אפשר להעריך נכונה את הקשיים שניצבו לפניה. קשה לתאר במלים, למשל, את קשייה הטכניים כאשר רצתה לכנס את חבריה לישיבה, ובאילו טלטולי-דרך היו חבריה צריכים לעמוד. אם נוסיף לכך את העובדה שהיא פעלה ללא שום מקורות-מימון וללא כל סיוע של ה'ממסד' או גיבוי, אפשר לקבל תמונה מציאותית פחות או יותר על היקף המאמצים שהשקיעה וגודל תרומתה. אין תימה אפוא שחלק מהרעיונות ומהתכניות שהיו באמתחתה לא תורגם לשפת המעשה ונשאר בגדר הצהרת כוונות בלבד.

אם משווים את המטרות של 'אגודת המורים', התכליות שלה והיעדים שניסחו חבריה בהזדמנויות שונות עם אלה שקבעה 'אסיפת המורים' — כדי להבין מדוע נכשלה ה'אסיפה' במקום שהצליחה ה'אגודה' — עולה כי למעשה לא היה הבדל מהותי בין השתיים, להוציא מה שנבע מן ההקשר החברתי-התרבותי, המדיני-הפוליטי והטכנולוגי השונה, שבתוכו פעלה כל אחת מהן. יתירה מזו, אין כמעט שום נושא שה'אגודה' דנה ועסקה בו שה'אסיפה' פסחה עליו. אולם בדבר אחד נבדלו השתיים: 'האגודה' הצליחה לגייס ולרתום לעזרתה את ה'ממסד' ולתמך בין שלל הגורמים הציבוריים שפעלו באותה תקופה, כך שמעמדה ומקומה בתור הסתדרות שייצגה את רוב מניינו ובניינו של ציבור המורים בארץ-ישראל הוכרו ונקבעו לדורות. אולם יש רגליים לסברה שאי נכונותם של חברים ב'אסיפה' להתפשר על עקרונות ושיקולים מקצועיים ופדגוגיים טהורים והסתגרותה מפני השפעות פוליטיות היו בעוכריה וחרצו את גורלה.

44 שם.

45 כפי שאפשר אולי להבין מתוכן מכתבו של גורדון אל כהנא (ואל גורמים אחרים) בתגובה על פנייתו של האחרון: אצ"מ, A.192/195/5.



נספח: התכנסויותיה של 'אסיפת המורים העבריים בארץ-ישראל'

מרכזי לובמן – 'ראש אספת המורים'; יהודה גרזובסקי – 'סופר אספת המורים'; דוד יודילוביץ –

'מזכיר אספת המורים'

מועד ההתכנסות	המקום	יושבי-הראש	נוכחים כדיונים	אופי הדיון ומהותו	הערות
1	י"ט בחשוון א' תתכ"ג (תרג"ב)	ראשון-לציון	מ' לובמן	מ' לובמן, ד' יודילוביץ, ש' רוזן (מראש"צ), י' בלקינד, י' גרזובסקי (מיפנ); כ' חומה (מעקרון)	כנס-היסוד: בנתיים בעל-התפקידים המרכזיים: נקבעת המטרות והתכליות, ונידונים האמצעים והדרכים להשגת היעדים.
2	כ"א בחשוון תתכ"ג (תרג"ב)	ראשון-לציון	מ' לובמן	מ' לובמן, ד' יודילוביץ, ש' רוזן, כ' חומה, בלקינד, י' גרזובסקי	ראשית הדיון בשאלת הכניית הלימודים ('הפרוגרם', 'פרשת הלימודים', 'משטר').
3	כ"ח בכסליו אלף תתכ"ג (תרג"ב)	ראשון-לציון	י' בלקינד	לובמן, בלקינד, חומה, יודילוביץ, גרזובסקי, רוזן, אריה-ליב הורביץ (מעקרון)	המשך הדיון בשאלת הכניית הלימודים.
4	י"ד בשבט אלף תתכ"ג (לחורבן תרג"ב)	ראשון-לציון	מ' לובמן	לובמן, בלקינד, יודילוביץ, גרזובסקי, הורביץ, חומה, אריה-ליב גורדון, אליהו ספיר (מפתח-חקה); רוזן	המשך הדיון בשאלת הכניית הלימודים.
5	ג' דרחה"מ פסח, י"ז בניסן תתכ"ג (תרג"ב)	ראשון-לציון	מ' לובמן	לובמן, יודילוביץ, אריה הלוי הורביץ, גרזובסקי, א' הורביץ (מזכרון-יעקב), ספיר, רוזן	התעורר פולמוס סביב השאלה של תאי הקבלה לאספה: ומאפייניו של המורה העברי הלאומי מהטיפוס החדש.
6	י"ז בתשרי תתכ"ו (תרג"ה)	ראשון-לציון	מ' לובמן	גרזובסקי, יצחק כהנא (מיפנ); א"ל הורביץ, מ' הורביץ	אספה מכינה: ומקב סדר היום של ההתכנסות הבאה.
7	ב' בכסליו תתכ"ו לגלותנו (תרג"ה)	ראשון-לציון	ד' יודילוביץ (?)	גורדון, כהן (כהנא), ספיר, גרזובסקי, יודילוביץ	הוקרא מכתבו של יצחק אפשטיין מצפת בעניין היעברות בעברית: נדונה שאלת שפת ההוראה והחינוך ושאלת הוראת רב-הימים, כן עלתה לדיון פרשת ההתקפה על כתי-הספר כיפו.
8	ראש-חודש סכת תתכ"ו לגלותנו (תרג"ה)	מפתח-חקה	א' ספיר (?)	גורדון, ספיר, גרזובסקי, א"ל הורביץ	כמרכז הדיון עמדה שאלת יתרוגותו וחסרוגותיו של 'הלימוד בעל-פה' וההבדל שבין שינון לבין לימוד מתוך הכנה: וכן הצורך בחיבור הספר 'שיעורי הגופים'.
9	עשרה בטבת תתכ"ו לגלותנו (תרג"ה)	ראשון-לציון	מ' לובמן	לובמן, רוזן, גורדון, כהן (כהנא), גרזובסקי, א"ל הורביץ, יודילוביץ	הוקרא מכתבם של מ' הורביץ וי' הורביץ מזכרון-יעקב, ומשך הדיון בנושא השינון ונדקדו.
10	י"ז בניסן תתכ"ו לגלותנו (תרג"ה)	ראשון-לציון	מ' לובמן	לובמן, רוזן, יודילוביץ, גרזובסקי, גורדון, ספיר, מרדכי צבי זאפראן (מפתח-חקה)	כמרכז הדיון עמדה פרשת הסכסוך בין א"ל גורדון ותכירו לאספה: צוין מלאת יובל שנים (חזונת הזהב) לנישואי מאיר בלקינד.
11	י"ח באייר (ל"ג בעומר) תתכ"ו (תרג"ה)	ראשון-לציון	מאיר בלקינד	מ' בלקינד, רוזן, א"ל הורביץ, כהנא, יודילוביץ	נשלח מכתב-כריזה למורי זכרון-יעקב, ספיר-לימוד שנשלחו אל האספה: ולאור המודעה שפרסמה: נמסרו לעיון המשתתפים.
12	ד' בסיון תתכ"ו אסרו-חג שבועות	ראשון-לציון (?)	מ' לובמן	לובמן, גרזובסקי, מ' בלקינד, י' בלקינד, יודילוביץ, הורביץ, רוזן, כהנא, גורדון	עניינים שונים (בעיקר יחס-החורן של האספה?)
13	י"ז בטבת תתכ"ו	מ' בלקינד	מ' בלקינד	מ' בלקינד, י' בלקינד, גרזובסקי, יודילוביץ	אורחים ומחמנים מכתחין: אינושטרט, לויץ, אבולעפיה, מרגלית-קלורסקי, הוכברג, העולו קווים לדמותו של מרדכי לובמן.